

Avezova Baxtigul Xolmurotovna
Urganch davlat pedagogika instituti
pedagogika kafedrası o'qituvchisi

BOSHLANG'ICH MAKTAB O'QUVCHILARINING O'QUV FAOLIYATIDA O'Z-O'ZINI NAZORAT QILISH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOSI

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich maktab o'quvchilarining o'quv faoliyatida o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmalarini rivojlantirish muammosini psixolog va pedagoglar tomonidan o'rganilganliga, hamda ularning fikr-muloxazalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: o'quv faoliyati, o'z-o'zini nazorat qilish, "Men-kontsepsiya", Sokrat usuli, metodologiya, xotira, tafakkur, intellektual ko'nikmalar, reproduktiv tafakkur.

ПРОБЛЕМА РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ САМОКОНТРОЛЯ В УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация. В данной статье психологами и педагогами изучена проблема развития навыков самоконтроля учащихся начальных классов в их учебной деятельности, проанализированы их мнения.

Ключевые слова: учебная деятельность, самоконтроль, «Я-концепция», сократический метод, методика, память, мышление, интеллектуальные способности, репродуктивное мышление.

THE PROBLEM OF DEVELOPING SELF-CONTROL SKILLS IN THE EDUCATIONAL ACTIVITIES OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Abstract. In this article, psychologists and teachers studied the problem of developing self-control skills of primary school students in their educational activities, and analyzed their opinions.

Key words: educational activity, self-control, "I-concept", Socratic method, methodology, memory, thinking, intellectual abilities, reproductive thinking.

Kirish. Jamiyatida ro'y berayotgan o'zgarishlarning asosini yosh avlodni nafaqat o'tmishdagi meros qilib olingan qadriyatlar va ko'nikmalarni muvaffaqiyatli o'zlashtirish va ko'paytirishga, balki, eng muhimi, mustaqil ijodiy faoliyatga, ajlodlar tajribasida bo'lmagan va bo'lishi mumkin bo'lmagan yangi muammolarni shakllantirish va hal qilishga tayyorlashni talab qiladi. Shu munosabat bilan maktabda o'quv jarayonini tashkil etishda o'quvchi shaxsining yaxlit shakllanishini, uning individualligini rivojlantirishni va o'zini o'zi samarali boshqarish qobiliyatini ta'minlaydigan bunday yondashuvlarni izlash dolzarb bo'lib bormoqda.

Shu bilan birga, kichik maktab yoshi o'quvchining yaxlit shaxsini shakllantirish yo'lidagi eng muhim yosh bosqichlaridan biridir. Ushbu yoshdagi asosiy yutuqlar o'quv faoliyatining yetakchi xususiyati bilan belgilanadi va ko'p jihatdan keyingi o'quv yillari uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Shaxsiy va intellektual rivojlanishning turli jihatlari, boshlang'ich maktab yoshidagi o'quv faoliyatiga, bizda ham, chet elda ham ko'p miqdordagi ishlar bajarilganligi bejiz emas (ta'limda shaxsga yo'naltirilgan yondashuv- Sh. A. Amonashvili, V. A. Suxomlinskiy va boshqalar; "Men-kontsepsiya"ni shakllantirish, "Men" ni kashf etish - R. Berns, V. V. Davydov, I. S. Kon, J. Piage va boshqalar; ijtimoiylashiv, ijtimoiy motivlar, maqsadlar va hayot istiqbollarini o'z-o'zini anglashda paydo bo'lish, axloqiy o'zini o'zi belgilashga tayyorlik - N.F. Golovanova, Ya.L. Kolominskiy, A.I. Petrova, E. Erikson va boshqalar; intellektual rivojlanish-G. A. Bakulina, S. P.

Filippov va boshqalar; o'quv faoliyati-T. V. Bondar, N. A. Baxolskaya, G. I. Vergeles, M. V. Matyuxina, L. A. Nemchikova va boshqalar; kommunikativ xulq-atvor-N. A. Lemyaskina; ishonchni rivojlantirish-N. B. Parfenova; emotsional zo'riqish - E. N. Arbuzova va boshqalar).

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Boshlang'ich maktab o'quvchisining samarali shaxsiy rivojlanishini, uning yuqori o'quv muvaffaqiyatini ta'minlaydigan shartlar orasida psixologik va pedagogik adabiyotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'quv faoliyatida o'zini o'zi boshqarish shakllanishi qayd etilgan (V. V. Davydov, A. S. Lynda, D. B. Elkonin va boshqalar).

Shuni ta'kidlash kerakki, o'quv faoliyatida o'z-o'zini nazorat qilishni rivojlantirish muammosi yangi muammolardan emas. U bir necha bor ko'plab psixologlar (O.M. Anisimova, M.I. Borishevskiy, V.V. Vlasenko, L.B. Itelson, K.I. Maltseva, G.S. Nikiforov, V.V. Chebysheva, V.A. Yakunin va boshqalar.) va pedagoglar (B.A. Belkevich, M.A. Bondarenko, E.P. Bocharova, A.B. Vorontsov, T.N. Gavakova, I.V. Gladkaya, L.V. Jarova, Z.D. Jukovskaya, L.A. Zaporozhets, E.V. Lutsay, Y.V. Surkov, V.S. Umanskiy, Yu.A. Tsitselskaya va boshqalar) tomonidan o'rganish mavzusiga aylandi.

Shu bilan birga, kichik maktabga katta e'tibor berildi. O'z-o'zini nazorat qilishni rivojlantirishning psixologik jihatlari K.I. Maltseva, V.I. Maxnovskaya, G.S. Nikiforov, A.K. Serdyuk, I.A. Simonenko, R.E. Tarashanskaya va boshqalar tomonidan, o'z-o'zini nazorat qilishni shakllantirishdagi pedagogik muammolar - D.G. Bobrshvili tomonidan (3-sinf o'quvchilari o'rtasida tashqi nazoratga nisbatan), T.N. Gazeeva tomonidan (4-sinf o'quvchilarining ofrografiyaning o'zlashtirish jarayonida protsessual o'zini o'zi nazorat qilish), L.Y. Joglo tomonidan (3-4-sinflarda mehnat va matematika darslarida protsessual va yakuniy o'z-o'zini nazorat qilish), V.S. Ivanov tomonidan (3-sinf o'quvchilari uchun yakuniy o'z-o'zini nazorat qilish), B.A. Seydullaeva va G.A. Sobieva tomonidan (rus tili darslarida yakuniy o'z-o'zini nazorat qilish), G.M. Sosnina tomonidan (1-sinfda oddiy arifmetik masalalarni o'zlashtirishda protsessual o'z-o'zini nazorat qilish) o'rganilgan. Shu bilan birga, ushbu muammoga bag'ishlangan ko'plab ishlarga qaramay, ular orasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv faoliyatida o'z-o'zini nazorat qilishni shakllantirishning umumiy mexanizmlarini ko'rib chiqadiganlar yo'q. Bundan tashqari, amaliyot shuni ko'rsatadiki, bugungi kunda boshlang'ich maktab o'quvchilarining o'quv faoliyatida o'z-o'zini nazorat qilishni rivojlantirish samaradorligi ancha past bo'lib qolmoqda. Buni ko'p sonli yomon o'qiydigan va tartibsiz o'quvchilarning o'rta maktabga o'tishi yaqqol tasdiqlaydi, garchi boshlang'ich maktab yoshining oxiriga kelib bola o'qishni xohlashi, o'qishga qodir bo'lishi va o'z kuchlariga ishonishi kerak.

Qadim zamonlardan beri buyuk mutafakkirlar va pedagoglar o'quvchilarning ta'lim faoliyatida o'z-o'zini nazorat qilishni shakllantirishning ahamiyati va zarurligini tushunishgan. Masalan, Suqrot o'z tinglovchilarini haqiqatni o'zlarini izlashga undagan, ularga tayyor qoidalar va xulosalar bermagan, balki muhokama qilinayotgan mavzu bo'yicha ularga muayyan savollar berish orqali ularning fikrlash jarayonini yo'naltirgan. Keyinchalik bu usul Sokrat usuli deb nomlandi.

Aristotel o'quvchilarning yosh davriyligini ajratdi va unga muvofiq fan darajasini ishlab chiqqan.

Uyg'onish davrida taniqli chexiyalik pedagog Yan Amos Komenskiy mavjud pedagogik amaliyotni tahlil qilib, "agar bilim cho'qqisiga faqat ba'zilar chiqsa", unda o'quv faoliyatining past samaradorligining sababini metodologiyada izlash kerak, to'g'ri tanlangan metodologiya bilan "har qanday odamni har qanday yutuqqa ko'tarish mumkin".

Xuddi shu nuqtai nazarni XVIII asr oxiri - XIX asr boshlarining yana bir olimi Iogan Geynrix Pestalozsi qo'llab-quvvatlagan. Aqliy ta'lim haqidagi ta'limotni ishlab chiqishda, u bilish jarayoni ong tomonidan qayta ishlanadigan hissiy idroklardan boshlanadi, degan xulosaga kelgan. Shu bilan birga, u aqliy ta'limni faqat ta'limning har bir bosqichi uchun maxsus tanlangan va har bir shaxsning intellektual kuchlari va qobiliyatlarini rivojlantiradigan ketma-ket mashqlar tizimini qurish orqali amalga oshirish mumkin deb hisoblagan.

Muhokama. Rossiyalik pedagoglar o'quvchilarning o'zini o'zi boshqarish tizimini shakllantirish muammosini rivojlantirishga katta hissa qo'shganlar. Xususan, N. I. Pirogov

o'quvchilarning o'zini o'zi boshqarishi to'g'ridan-to'g'ri o'qituvchining pedagogik faoliyatiga bog'liq deb hisoblagan, bu esa belgilangan yo'riqnomalar va shablonlarni qabul qilmaydi. "Boshqa har qanday san'atda bo'lgani kabi, pedagogikada, ularni bir xil shaklga keltirish mumkin emas". Shu bilan birga, u pedagog va o'quvchining faoliyati qarama-qarshi bo'lishi mumkin emasligini ta'kidlagan, chunki ular pedagogik jarayonning yagona maqsadi bilan belgilanadi.

K.D.Ushinskiyning qarashlari juda chuqurligi va o'ziga xosligi bilan ajralib turardi. U o'z asarlarida o'quvchilarning mustaqil ishlash qobiliyatini rivojlantirishga e'tibor qaratgan. Shu bilan birga mashhur pedagog o'quvchilar o'quv jarayonida o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmalarini to'g'ri o'zlashtirmaguncha, o'quv vazifasi bilan birga-bir qoldirmaslik kerakligini ta'kidlagan.

K.D.Ushinskiy shunday degan: "Faqat tizim, albatta, ob'ektlarning mohiyatidan kelib chiqadigan oqilona tizim bizga bilimlarimiz ustidan to'liq hokimiyat beradi. Parcha-parcha, nomuvofiq bilimlar bilan to'ldirilgan bosh hamma narsasi tartibsiz bo'lgan va egasining o'zi hech narsa topa olmaydigan omborga o'xshaydi; faqat bilimsiz tizim mavjud bo'lgan bosh, tokchadagi barcha qutilarda yozuvlari bor bo'lgan, lekin qutilar esa bo'sh bo'lgan do'konga o'xshaydi". Bundan tashqari, u o'quvchilarning yoshi va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda o'qitishni tavsiya qildi. Konstantin Dmitriyevich o'quvchilarning ta'lim faoliyati jarayoni konkretan abstraktga (mavhumga), tassavurlardan fikrlarga o'tishni anglatadi va bu inson tabiatining talablariga to'liq mos keladi, deb hisoblagan.

P.P.Blonskiy o'z-o'zini nazorat qilishning mohiyatini xotira va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlik orqali belgilaydi. Tekshiruvlarsiz o'zlashtirishda u xotiraning ongsiz ishini ko'radi. O'z-o'zini tekshirish paytida xotira tafakkur nazorati ostida ishlaydi. Tafakkur takrorlanadigan asl nusxaning muvofiqligi masalasini hal qiladi. Tafakkurning rivojlanishi va bolaning yoshiga qarab, doimiy tekshirish yoki yanada murakkab, tanlab tekshirish amalga oshiriladi. Bunday holda, tekshirishda asosiy joylar, o'zlashtirish eng qiyin bo'lgan joylar va qurilmalar soni qayd etiladi. Ta'lim jarayonining ko'plab qonuniyatlari orasida ongsiz, boshqarib bo'lmaydigan faoliyat shakllaridan ongli, boshqariladigan, nafaqat tashqi boshqaruvni, balki o'zini o'zi boshqarishni ham ta'minlaydigan o'tish ajralib turadi.

Ushbu qonuniyat eng umumiydir, chunki u bilimlarni o'zlashtirish xususiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan, o'zlashtirishdan oldingi bosqichlaridan keyingi bosqichlarga o'tishni tezlashtiradigan yoki aksincha sekinlashtiradigan shaxs darajasini aks ettiradi: o'zlashtirishning reproduktiv usullaridan produktivga va aksincha, produktivdan reproduktivga (o'rganilgan harakat usullari avtomatlashtiriladi), tashqi harakatlardan ichki predmetlar bilan birlashtirilgan ongda bajariladigan operatsiyalarga, ob'ektlar bilan harakatlarga, ko'rgazmali-harakatli usullardan abstrakt usullarga o'tish va aksincha - abstraktdan ko'rgazmali-harakatli faoliyat usullariga o'tish.

Yoshga bog'liq rivojlanish qonuniyatlari orasida anglanilmagan, boshqarib bo'lmaydigan faoliyat shakllaridan ongli, tafakkur va o'zini o'zi boshqarish faoliyatini o'z ichiga olgan o'tish ko'rsatilgan.

A.S. Makarenko insonni o'rganishga, o'z faoliyatini amalga oshirishga ijodiy yondashishga o'rgatish qiyin ish, chunki "odamni o'ylashga, ko'rishga, qarashga, topishga, fikrlashga" majburlash kerak, deb hisobladi.

Vasiliy Aleksandrovich Suxomlinskiy o'zining pedagogik tizimini yaratishda bir qator qoidalarni ishlab chiqdi, ularga rioya qilish talabalarning o'quv faoliyatida o'zini o'zi boshqarishning samarali shakllanishini ta'minlaydi:

- o'quv jarayoni faqat yodlashga asoslangan bo'lmaydi;
- tez-tez eslatmalar tufayli doimiy aqliy zo'riqish muhitini yaratish, murakkab nazariy pozitsiyani tushuntirgandan so'ng darhol amaliy ishlarni bajarish mumkin emas;
- yangi materialni taqdim etishda tom ma'noda hamma narsani to'liq tushunarli, oson qila olmaymiz, chunki bu o'quvchilarni fikrlash zaruriyatidan, intellektual topilmalardan, aqliy mehnatdan quvonch olishdan ozod qiladi;
- ayniqsa, ta'lim sohasida behuda, samarasiz va zerikarli mehnatdan ehtiyot bo'lish kerak;
- odamni o'z-o'zini tarbiyalashini tashkil qilmasdan turib ta'lim berib bo'lmaydi va hokazo.

V.A.Suxomlinskiy ta'kidlaganidek, tarbiyaning o'z-o'zini rivojlantirishga o'tishi pedagogik talablarning shaxsning o'ziga qo'yadigan talablariga aylanishini ifodalaydi. Ushbu ichki talablar o'z faoliyati va xatti-harakatlarini tartibga solish va tashkil etish funksiyasini bajaradi. Shaxsni ob'yektdan tarbiya sub'yektiga aylantirish jarayonining o'zi faqat shu shaxsning faol faoliyati orqali mumkin, bunda uning ijtimoiy funksiyalari amalga oshiriladi.

Shu bilan birga, zamonaviy o'quv jarayonini o'rganish uning ko'p jihatdan imperativ ekanligini ko'rsatadi. Unda o'qituvchi yagona egalik huquqi bor deb hisoblanadi. Ammo vazifa bu - o'qituvchi tomonidan qo'yilgan barcha tashqi talablarni har bir o'quvchining o'zi uchun shaxsiy talabiga aylanishini ta'minlashdir.

P.Y.Galperin aqliy faoliyatni interiorizatsiyalashtirish jarayoni sifatida bilimlarni o'zlashtirish g'oyasini ilgari suradi. O'quv jarayoni o'rganilgan harakatlarni mashq qilish g'oyasi asosida ularning me'yoriy tuzilishiga yo'naltirilgan holda boshqariladigan jarayonga aylanadi.

60-yillarning o'rtalarida o'quv faoliyatini tahlil qilishda yana bir yondashuv paydo bo'ldi: u ijtimoiy tajribani o'zlashtirishga qaratilgan sub'yekt faoliyatining o'ziga xos shakli va shu bilan birga individual qobiliyatlarni rivojlantirish sharti sifatida qaraldi. D.B.Elkonin va V.V.Davydov ta'limotning o'ziga xos xususiyatlarini maxsus o'quv muammolarini hal qilish bilan bog'ladilar, ularning mazmuni ilmiy nazariy fikrlashni shakllantirishga qaratilgan va o'quvchi shaxsini maksimal darajada o'z-o'zini nazorat qilishni talab qiladigan vazifalar sifatida belgilanadi.

70-yillarda o'quv-kognitiv faoliyat nafaqat o'z-o'zini nazorat qilish xususiyatiga, balki ularning tuzilishining nisbiy mustaqilligi va qabul qilingan va eslab qolinadigan obrazlar va tushunchalar ko'rinishidagi aniq predmetli-mazmunli harakatlar tuzilishiga qaytarilmasligi tushunchasi shakllandi.

Y.K. Babanskiy o'z-o'zini nazorat qilishni yo'l qo'yilgan xatolarni, noaniqliklarni mustaqil ravishda topa olish, aniqlangan bo'shliqlarni bartaraf etish yo'llarini belgilash qobiliyati sifatida ko'rsatdi. Yu.K.Babanskiyning fikricha, o'z-o'zini nazorat qilish rivojlanishni nazorat qilish usullaridan biridir. Nazorat barqaror diqqat, xotira va o'z-o'zini nazorat qilish usullarini shakllantirishga ta'sir qiladi. Taniqli pedagog o'zini o'zi boshqarish usullariga quyidagilarni kiritadi:

- darslikni o'qib chiqqandan so'ng matndagi asosiy fikrlarning qisqacha rejasini mustaqil tuza olish;
- ushbu rejadan foydalanib, matnning asosiy g'oyalarini qayta aytib bera olish;
- paragraf oxirida berilgan nazorat savollari yoki uy vazifasini berayotganda o'qituvchi tuzadigan savollar bilan maxsus ishlash;
- matn bo'yicha nazorat savollari shaklida javob rejasini tuza olish;
- natijani taxminiy baholashni amalga oshirish, yechimni javob bilan solishtirish, bitta matematik amalni boshqasi bilan tekshirish (teskari) - ko'paytirish orqali bo'linishning to'g'riligini ko'paytirish, ayirishning to'g'riligini qo'shish va hokazo.
- olingan natijaning hayotiyligini baholay olish;
- muammoni hal qilishga turli yo'llar bilan yondashish;
- so'zlarning to'g'ri yozilishi, urg'uni joylashishi va hokazolarni tekshirish algoritmlaridan foydalana olish;
- yozma ishlarni o'z tekshirishi va o'zaro tekshirishni o'tkazish;
- inshoni ko'rib chiqish.

N. V. Kuzmina o'qituvchilarni ijodiy izlash mavzusi "o'quvchini pedagogik ta'sir ob'yektdan ijodiy muloqot, bilim va mehnat sub'yektiga tez aylantirish yo'llari; o'quvchilarda yangi bilimlarga bo'lgan ehtiyojni shakllantirish usullari, mutaxassislikka qiziqish, qiziqishlarni, moyilliklarni, qobiliyatlarni aniqlash usullari, ularda samarali o'z-o'zini rivojlantirishni ta'minlaydigan kuchli tomonlarni izlash" bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi.

N.V. Kuzminaning ta'kidlashicha, eng yaxshi o'qituvchilar tajribasida bilim, muloqot va mehnat ob'yektlari bilan o'zaro ta'sir qiluvchi o'quvchilardir. O'quv materialini o'zlari tahlil qilib, o'zlari xulosa qiladilar. Qaysi ob'yektlarni, qanday ketma-ketlikda va nima uchun o'quvchilarga taqdim etishni pedagog hal qiladi. Shu bilan birga, pedagogik ijodkorlik quyidagilarda namoyon

bo'ladi: a) o'quvchining bilim ob'yektlarida vazifalarni tanlash va ularni butun yo'nalish va uning qismlarini ko'rish kaliti sifatida qurish; b) o'quvchining o'z faoliyati va bilimlari ob'yekti bilan o'zaro ta'sirini tartibga solish, vazifani bir tartibda soddalashtirishga o'rgatish, oraliq muammoni hal qilish va keyin olingan shartlarni qayta kiritish, ya'ni asosiy vazifaga yaqinlashish va uni hal qilish uchun uni murakkablashtirish; v) o'quvchilar bilan o'z munosabatlarini pedagogik jihatdan qurish, ularni kerakli yakuniy natijani olishga bo'ysundirish maqsadga muvofiqdir.

V. A. Yakunin, o'rganishga nisbatan, o'z-o'zini nazorat qilishni ijtimoiy vositachilik shakli (tashqi yoki ijtimoiy, aralash yoki o'zaro nazorat va ichki yoki o'zini o'zi boshqarish) sifatida ta'kidlaydi va ijtimoiy vositachilik shaklini nazorat turiga kiritadi.

Uning fikricha, o'z-o'zini nazorat qilish darajasi, ya'ni o'quv jarayonining boshqa ishtirokchilarining xatti-harakatlari va umuman pedagogik tizimning holati bog'liq bo'lgan amalga oshirilgan yoki taxmin qilingan faoliyat, xatti-harakatlar, xulq-atvor uchun har kimning javobgarligi o'lchovi ham shaxsiy va umumiy manfaatlariga ham ta'lim va tarbiya maqsadlari erishish darajasini belgilaydi.

O'quvchilar o'zlarining haqiqiy va potentsial imkoniyatlarini yetarli darajada o'z-o'zini to'g'ri baholashini shakllantirishga o'quvchilarning o'zlari hamkorlikdagi o'quv faoliyatiga jalb qilingan ta'limni tashkil etish orqali erishish mumkin. V.A.Yakuninning fikriga ko'ra, odatda o'qitishni tashkil etishning ushbu shakli uchta shartli ravishda ajralib turadigan bosqichlardan iborat bo'lib, tashqi boshqaruv shakllaridan o'zini o'zi boshqarishga o'tish jarayonini aks ettiradi.

Birinchi bosqichda baholash faoliyatida yetakchi rol o'qituvchi va pedagogda, ya'ni tashqi nazoratda qoladi. Ikkinchi bosqich - jamoaviy tarbiyaviy ish sharoitida o'quvchilarni mustaqil, baholash faoliyatiga jalb qilish, bunda har bir talaba o'z sinfdoshlariga nisbatan o'qituvchining nazorat va baholash vazifalarini oladi. Shunday qilib, o'quvchilarning o'zini o'zi nazorat qilish, bir tomondan, baholash hamkorligining boshlang'ich shakli, ikkinchi tomondan, mustaqil nazoratning dastlabki tajribasi shakli sifatida ishlaydi.

Ya'ni, o'qitishni maqsadli tashkil etish, nazorat, o'zaro nazorat va o'z-o'zini nazorat qilishni birgalikdagi o'quv faoliyatining umumiy kontekstiga kiritish o'quvchilarning o'quv faolligi va muvaffaqiyatini oshirishga, ularning shaxsiyatining ijtimoiy ahamiyatga ega xususiyatlarini shakllantirishga, ta'lim jamoasi va uning hamjihatligi rivojlanishiga olib keladi.

G.I.Mixalevskaya o'qituvchining o'quv jarayonini muvaffaqiyatli tashkil etish va o'quvchilarda o'z-o'zini nazorat qilishni shakllantirish uchun zarur bo'lgan umumiy pedagogik va kommunikativ mahoratining muhimligini ta'kidlaydi. Uning ta'kidlashicha, o'quv materialini tushunishdagi muvaffaqiyatsizliklar o'zaro tushunish, hamdardlik, empatiya va mehr-shafqat yo'qolishi bilanoq paydo bo'ladi. Umumiy pedagogik mahoratlar orasida gnostik, loyihaviy, konstruktiv, tashkilotchilik va kommunikativ qobiliyatlar ajralib turadi. G. I. Mixalevskaya ta'kidlaganidek, o'qituvchining kommunikativ qobiliyatlari umumiy pedagogik kommunikativ ko'nikmalarga bo'linadi, ular o'qituvchining o'zini o'zi boshqarish bilan bog'liq bo'lgan ko'nikmalarining kichik guruhini, uning xatti-harakatlarini, his-tuyg'ularini, e'tiborini, nutqini boshqarish va kommunikativ-gnostik, kommunikativ-konstruktiv, kommunikativ-tashkiliy va haqiqiy kommunikativ ko'nikmalarining kichik guruhini va muayyan fanni o'qitish uchun zarur bo'lgan qobiliyatlari o'z ichiga oladi.

A.K.Markova ta'kidlashicha, o'quv faoliyati strukturasi o'quvchilar uchun maxsus o'zlashtirish predmetiga aylanadi va bu o'zlashtirish vazifalari turli yosh bosqichlarida farqlanadi.

Natija. Shunday qilib, boshlang'ich maktab yoshida ta'lim faoliyatining individual tarkibiy qismlarini shakllantirish amalga oshiriladi. O'rta maktab yoshida faoliyatning umumiy tuzilishini o'zlashtirish vazifasi qo'yiladi. Ushbu talablarga rioya qilish kognitiv faoliyatga sifatli yondashuvni belgilaydi, bu o'z-o'zini tartibga solish mavjudligi bilan tavsiflanadi. A.K.Markovning ushbu atamasi quyidagi ma'noga ega: "...sub'yektning kelgusi faoliyat uchun maqsad va vazifalarni ongli ravishda belgilashi va o'z ta'lim faoliyati usullarini ularga bo'ysundirishi" [92]. Ta'lim faoliyatida nazorat-yo'naltirish apparatining shakllanishi "odamning me'yoriy faoliyatni amalga oshirish imkoniyatlari to'g'risida fikr yuritishga, shu asosda umuman shaxsning o'zini o'zi tarbiyalashga olib keladi".

N.A.Menchinskayaning ta'kidlashicha, muammo-masalalarni hal qilishda (shartga nisbatan qo'llaniladigan usulni tahlil qilish) aqliy faoliyat ("intellektual ko'nikmalar") usullarini egallash o'z-o'zini nazorat qilishning zaruriy tarkibiy qismi sifatida qabul qilinadi, bu hal qilish jarayonida ham, natijani olgandan keyin ham (turli shakllarda o'z-o'zini sinab ko'rish) o'zini namoyon qiladi.

U o'z-o'zini nazorat qilish o'z-o'zini baholash va tanqidiy fikrlashning rivojlanish darajasi bilan chambarchas bog'liq deb hisoblaydi. O'quvchi nafaqat ta'lim ob'yekti, balki o'quv sub'yekti bo'lib, u bilimlarni egallash va qo'llash jarayonida o'z psixik faoliyatiga ega bo'lishi kerak, shu orqali o'rganish jarayonida o'z-o'zini tartibga solishni ta'minlashi kerak.

Agar o'qitishning eng oddiy shakllarida tashqi boshqaruv ustunlik qilsa, unda yuqoriroq bosqichlarda o'quvchining "o'zini o'zi boshqarish" asosiy rol o'ynaydi: model bo'yicha harakat o'rniga uning "izlash" harakatlari, tashqi tomondan amalga oshirilgan o'quv jarayonini boshqarish o'z-o'zini boshqarish bilan almashtiriladi.

"Qaytar-alloqa" bajarish jarayoni va ish natijasining to'g'riligini (yoki noto'g'riligini) bildiradi, go'yo talabaning o'ziga "qaytadi", agar kerak bo'lsa, uni bajarilgan ishni tuzatishga undaydi.

O'quvchi so'zning to'liq ma'nosida "o'rganish mavzusi" ga aylanadi. Aqliy rivojlanishning yuqori darajalari, ya'ni, o'z-o'zini yetarli darajada hurmat qilish, o'z qiyinchiliklari va imkoniyatlarini anglash, o'z ta'lim faoliyatini yaxshilashga motivatsion tayyorgarlik va ijodiy bilimni o'zlashtirishga to'g'ri shakllangan munosabatning mavjudligini talab qiladi.

Ma'lumki, psixologiyada inson aqliy faoliyatining ikki turi mavjud bo'lib, ular ta'lim faoliyatining xususiyatlarini, maqsadlarini, jarayonini va bilish harakatlarini o'z-o'zini tartibga solishni belgilaydi. Bu reproduktiv (ko'paytiruvchi, ijro etuvchi) va samarali (ijodiy, izlanuvchan) fikrlash faoliyatidir.

Reproduktiv (ratsional, mantiqiy) fikrlash odatiy, standart vaziyatlarda rasmiy mantiq qonunlariga muvofiq allaqachon mavjud yechimlar, algoritmlardan foydalangan holda harakat qilishda ustunlik qiladi. U ma'lum turdagi muammolarni hal qilish yoki tanish sharoitlarda harakatlarni bajarish uchun olingan bilimlarni yangilash bilan bog'liq aqliy faoliyatni tavsiflaydi. Bu holda o'z-o'zini nazorat qilish, berilgan namuna bo'yicha bajarilgan harakatlarning muvofiqligini tekshirish bilan bog'liqdir. Ma'lum bir barqarorlikka ega bo'lgan ilgari olingan bilimlar yangi tajribani idrok etish jarayonida, ya'ni yangi tajriba va oldingi bilimlar o'rtasidagi bog'liqlikni o'rnatuvchi, shu orqali eski bilimlarni takomillashtiruvchi, uni yangi mazmun bilan boyitib turuvchi samarali tafakkur ishi doimiy ravishda takrorlanadi. O'z-o'zini nazorat qilish yanada qiyinlashadi. Tushunchalar, mulohazalar va xulosalar shakllariga umumlashtirilgan yangi tajriba ma'lumotlari yana reproduktiv tafakkur mulkiga aylanadi va keyinchalik produktiv tafakkur jarayonida yana takrorlanadi.

Xulosa. Xulosa qilishimiz mumkinki, reproduktiv tomon tafakkur jarayonida doimiylik vaqtini, produktiv tomon esa o'zgaruvchanlik vaqtini aks ettiradi.

Ongda fikrlash faoliyatning bu tomonlari o'zaro bog'liq bo'lib, ularning qarama-qarshiligi bilishning turli bosqichlarida ulardan biri yetakchiga aylanishiga olib keladi.

Shaxsning produktiv tafakkurining asosiy mezonlari va shuning uchun o'z-o'zini nazorat qilish vazifalari quyidagilardan iborat :

- yangi muammolarni oldinga surish qobiliyati;
- faktlarni tahlil qilish va mazmunli umumlashma qilish qobiliyati;
- ongli harakat qilish va ijodiy g'oyalarni rivojlantirish qobiliyati;
- modellashtirish va muammolarni moslashuvchan tarzda hal qilish qobiliyati;
- muammolarni o'ziga xos tarzda hal qilish qobiliyati.

Agar reproduktiv tafakkur odatdagi, standart vaziyatlarda mavjud yechimlardan, algoritmlardan foydalangan holda harakat qilishda ustun bo'lsa, unda produktiv tafakkur muammolarni yangi, nostandart sharoitlarda, yechim yo'li va natijasi noaniq bo'lganda hal qilishda ustunlik qiladi.

I.Y.Lerner muammoli ta'lim jarayonida o'quvchilarning mustaqil faoliyatini tavsiflab, quyidagilarni ta'kidlaydi:

- 1) bilim va ko'nikmalarni yangi vaziyatga mustaqil ravishda o'tkazish;
 - 2) tanish standart vaziyatlarda yangi muammolarni ko'rish;
 - 3) tanish ob'yektning yangi vazifasini ko'rish;
 - 4) obyekt tuzilishini, o'rganilishi kerak bo'lgan hodisani ko'rish;
 - 5) yechimning alternativini ko'rish qobiliyati;
 - 6) muammoni hal qilishning ilgari ma'lum bo'lgan usullarini yangi usulga birlashtirish qobiliyati;
 - 7) taniqli boshqalari mavjud bo'lsada, hal qilishning original usulini yaratish qobiliyati.
- Bu xususiyatlar ijodiy faoliyatning asosini tashkil qiladi va uni faqat o'quvchilarni amalga oshirilishi mumkin bo'lgan faoliyatga jalb qilish orqali shakllantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Арлычев А. Н. Саморегуляция, деятельность, сознание. СПб., 1992.
2. Выготский С. Собр. соч.: в 6 т. М., 1984. Т. 4.
3. Здравомыслов А.Г. Потребности, интересы, ценности. М., 1986.
4. Ivanov P.U., Zufarova M.E. Umumiy psixologiya. - T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2008, 472 bet.
5. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. СПб.: Издательство «Питер», 2000.
6. Ковалева А.И. Социализация личности: норма и отклонение. М., 1996.
7. Кон И.С. В поисках себя. Личность и ее самосознание. М.: 1984.
8. Конопкин О.А. Психологические механизмы регуляции деятельности. -М., Наука, 1980.
9. Пейсахов Н.М. Психологическая служба в вузах и проблемы самоуправления // Проблемы самоуправления в системе психологической службы вузов. Казань: Изд-во КГУ, 1993.
10. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. СПб.: Питер Пресс, 1997.